

Miroslav Gejdoš

MARTIN HEIDEGGER A JEHO PEDAGOGICKO-FILOZOFICKÉ REFLEXIE «EXISTENCIE»

Стаття складається з двох частин: «Хайдеггер у мозаїці екзистенціальної філософії» та «Хайдеггер і послання фундаментального онколога». Перша частина описує Хайдеггера у ширшому контексті часу і ментальної екзистенціальної філософії. Друга концентрується на ключових проблемах філософської системи Хайдеггера.

Ключові слова: філософія, Мартін Хайдеггер, освіта.

Статья состоит из двух частей: «Хайдеггер в мозаике экзистенциальной философии» и «Хайдеггер и послание фундаментального онколога». Первая часть описывает Хайдеггера в более широком контексте времени и ментальной экзистенциальной философии. Вторая концентрируется на ключевых проблемах философской системы Хайдеггера.

Ключевые слова: философия, Мартин Хайдеггер, образование.

The paper consists of two parts: «Heidegger in the mosaic of existential philosophy» and «Heidegger and the message of fundamental ontologist». The first one sets Heidegger in the broader context of time and mental existential philosophy. The second one focuses on the key issues of the philosophical system of Heidegger.

Keywords: philosophy, Martin Heidegger, education.

Studia sa skladá z dvoch podkapitol: «Heidegger v mozaike filozofie existencie» a «Heidegger – poslanie «fundamentálneho ontológa». Prvá vsádza Heideggera do širšieho myšlienkového ako aj dobového kontextu existencialistickej filozofie. Hovorí o jej východiskách, formách, spoločenskom dopade a taktiež podáva stručný obraz Heideggerovej biografie, úzko prepojenej s jeho dráhou filozofa. Druhá sa už priamo koncentruje na kľúčovú problematiku Heideggerovho filozofického systému, ktorou je kategória bytia. Rozoberá «jadro» jeho filozofie, uvádza a vysvetľuje preňho typické pojmy a postuláty.

КРЇчовѣ словá: Martin Heidegger, pedagogika, filozofia, výchova.

ÚVOD

Táto štúdia sa zameriava na filozoficko-pedagogické myslenie Martina Heideggera, tak ako ho prezentoval vo svojich neskôr aj knižne publikovaných prednáškach *Básnicky bydlí člověk*¹ («Dichterisch wohnet der Mensch»), *Co je to – filosofie?* («Qu'est – ce que la philosophie?») a *Hebel – domácí přítel* («Hebel der Hausfreund»).

Keďže počet možností interpretácie textového diela sa rovná veličine nekonečnej a zároveň, nikdy nie výhradne jednej, ostáva faktom, že každé literárne dielo sa fundamentálne vyznačuje vnútorným potenciálom jeho viacerých a rozmanitých výkladov. Z tohto vychádzajúc, hlavným cieľom tejto záverečnej práce je poukázať na aplikovateľnosť Heideggerovej filozofie, určite prekvapivo, i na oblasť pedagogickej vedy ako náuky o zákonitostiach výchovy.

Za hypotézu práce označujem formuláciu, že myšlienkový obsah uvedených filozofických prednášok M. Heideggera je interpretovateľný ako odkaz, výzva pedagogike prekonať formalizmus a inštrumentalizmus výchovy a vzdelávania a je výzvou dosahovať úroveň celostnej a hĺbkovej formácie neopakovateľnej osobnosti jednotlivca a k ako takej k nej citlivo pristupovať.

Metódou tejto práce je obsahová analýza uvedených textov, ktorou sa v práci realizuje nachádzanie konkrétnych momentov heideggerovskej filozofie použiteľných pre dvíhanie úrovne pedagogickej teórie a praxe. Z tohto logicky plynie, že v práci sa do značnej miery využíva i tzv. metóda paralelizmu, konkrétne medzi sférami filozofie a pedagogiky.

1. 1. Heidegger v mozaike filozofie existencie.

Podmienky, ktoré charakterizovali vývin filozofie v 19. storočí (rozpad jednoty životného sveta a spochybnenie možnosti vysvetľovať dianie v prírodnom svete z jedného princípu), v oveľa väčšej miere ovplyvnili filozofiu 20. storočia.

V 20. storočí filozofia na jednej strane reaguje na nepochybné úspechy človeka a jeho rozumu, ktoré sa prejavujú vo výdobytkoch vedy a techniky (človek spoznáva prírodu a využíva ju vo svoj prospech). Na druhej strane reaguje na javy a procesy, ktoré sú skôr dôsledkom strokotania človeka, otrasenia viery vo všemocnosť rozumu vôbec a vedeckého rozumu a vedeckej racionality zvlášť, dôsledkom ľudskej neschopnosti humánnym

¹ Heidegger, M. «Básnicky bydlí člověk», «Co je to – filosofie?», «Hebel – domácí přítel» v zb. *Básnicky bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH a Archiv Jana Patočky, 1993.

spôsobom zvládnuť svoje vlastné bytie. To znamená, že filozofia je poučená a inšpirovaná dianím, ktoré tvorí negatívnu až tragickú skúsenosť 20. storočia (prvá a druhá svetová vojna, problém fašizmu a totalitarizmu vôbec, ekologické problémy a ekologická kríza, konzumný spôsob života vo vyspelých spoločnostiach, problém hladu a ohrozenia ľudstva, strata bezprostrednosti a ochudobnenia medziľudských vzťahov i úporná snaha postaviť zábrany a prekážky do cesty vyslovene negatívnym problémom ľudského zospoločenšenia).

Ak sa pri charakterizovaní poklasickej filozofie 19. storočia tvrdí, že nie je možné zatriediť, jednoznačne klasifikovať všetky smery a prúdy, lebo filozofické orientácie sa navzájom prelínajú, ešte väčšmi to platí o modernej filozofii 20. storočia.

Medzi niektorými prúdmi nachádzame relatívnu logickú a metodologickú, čiastočne aj chronologickú súvislosť. Svojou nadväznosťou vytvárajú akúsi líniu filozofického myslenia. Ide napríklad o líniu: fenomenológia – existencializmus – filozofická antropológia – hermeneutika.

«Existencia» (lat. *existentia* – jestvovanie) je jeden zo základných pojmov existencializmu, označujúci spôsob bytia osobnosti človeka. Termín existencia v tomto význame ako prvý používal Kierkegaard. Podľa existencialistov existencia predstavuje centrálné jadro ľudského «Ja», vďaka ktorému toto «Ja» nevystupuje ako jednotlivé empirické individuum alebo ako «mysliaci rozum», t. j. niečo všeobecné (všeľudské), ale ako konkrétna neopakovateľná osobnosť. Existencialisti prichádzajú na to, že existencia nie je podstatou človeka, pretože

podstata – podľa existencialistov – je niečo určené, vopred dané a existencia, naopak, je «odkrytá možnosť». Učenie o existencii je zamerané tak proti racionalistickému chápaniu človeka, ktoré vidí podstatu človeka v rozume, ako aj proti marxistickému chápaniu človeka ako súhrnu spoločenských vzťahov.

Prostredníctvom pojmu existencie Heidegger, Jaspers a Marcel dospievajú k pojmu bytia, ktorý podľa nich upadol do zabudnutia.

«Filozofia existencie» je širší pojem, ktorý v sebe zahŕňa užší pojem «existencializmus». V centre pozornosti tejto filozofie inšpirovanej Kierkegaardom, Schopenhauerom, Nietzscheom a fenomenológiou je ľudská existencia.

Filozofia existencie nepredstavuje jednotnú školu. Niektorí jej predstavitelia sa do nej ani sami nezaraďujú. Rozvinula sa v Nemecku v medzivojnovom období a jej hlavnými predstaviteľmi sú Nemci Karl Jaspers a Martin Heidegger.

Niekedy sa do filozofie existencie zaraďujú aj autori, ktorí pri skúmaní ľudského bytia zdôrazňujú vzťah človeka ako osoby k inému človeku ako osobe a k Bohu ako osobe. Patrí sem napríklad náboženská dialogická filozofia: Martin Buber (1878 – 1965), Ferdinand Ebner (1882 – 1931) a Franz Rosenzweig (1886 – 1929).

Existencializmus je spätý s vývinom francúzskej filozofie a literatúry počas druhej svetovej vojny, a najmä po vojne. Na rozdiel od nemeckej filozofie existencie vplyv francúzskeho existencializmu najmä v dvoch desaťročiach po druhej svetovej vojne presiahol oblasť odbornej filozofie. Začiatkom päťdesiatych rokov «existencialistické» kaviarne a kluby ako strediská stúpencov tejto filozofie a zároveň vyznavačov určitého spôsobu života. Mnohí francúzsky existencialisti boli významnými spisovateľmi a výrazne ovplyvnili francúzsku literárnu a umeleckú scénu: Jean-Paul Sartre (1905 – 1980), Albert Camus (1913 – 1960), Gabriel Marcel (1889 – 1973), Simone de Beauvoir (1908 – 1986). Významným predstaviteľom francúzskeho existencializmu bol i Maurice Merleau-Ponty (1908 – 1961).

Existencializmus ako taký predstavuje fundamentálny filozofický smer 20. storočia, ktorý od 20. -tych rokov do dnešných dní (aj keď, samozrejme, s rôznou mierou intenzity) je stále schopný tvorivo provokovať filozofické myslenie s dôrazom na fenomén ľudskej subjektivity, s dôrazom na naše individuálne bytie, s túžbou porozumieť tajomstvu bytia i nás samotných.

Jedno z najznámejších klasifikačných kritérií členenia existencializmu ako filozofického smeru je Sartrovo. Sartre rozdelil tento smer na jeho náboženský a ateistický variant.

Do prvého možno potom zaradiť L. Šestova (1866 – 1938), M. A. Berďajeva (1874 – 1948), M. Blondela (1861 – 1949), K. Bartha (1886 – 1968), G. Marcela (1889 – 1973), M. Bubera (1878 – 1965) a K. Jaspersa (1883 – 1969). Do druhého patria M. Heidegger (1889 – 1976), J. P. Sartre (1905 – 1980), A. Camus (1913 – 1960) a M. Merleau-Ponty (1908 – 1961).

Zas podľa národného princípu môžeme existencializmus členiť na nemecký, francúzsky, ruský, taliansky, americký a podobne.

Nemecký filozof *Martin Heidegger* (1889 – 1976) patrí k najväčším filozoficko-mysliteľským osobnostiam 20. storočia. Narodil sa v malom nemeckom mestečku Messkirch, začal študovať teológiu v jezuitskom seminári, ale čoskoro prešiel na štúdium filozofie.

Po univerzitných štúdiách pôsobil ako asistent Edmunda Husserla, neskôr sa stal jeho nástupcom na univerzite vo Freiburgu. To už bol známy ako renomovaný profesor filozofie, vyhľadávaný žiakmi z celej Európy. Na Freiburg sa však viaže aj temná stránka jeho životnej kariéry. Po prevzatí moci Hitlerom roku 1933 prijíma vymenovanie za rektora univerzity a v tejto funkcii netají svoje sympatie k nacionálnemu socializmu. Treba však tiež dodať, že už po jednoročnom pôsobení Heidegger rezignuje na funkciu rektora univerzity,

uťahuje sa do ústrania a napokon si volí život samotára, obklopujúc sa iba intímnym kruhom priateľov v horách Čierneho lesa.

Už v jeho prvom, tzv. prípravnom období, možno vidieť relatívne jasné kontúry vyzrievania tých problémov, ktoré sa stanú dominantnými pri vypracovávaní jeho filozofie. Ide o problematiku bytia, času a dejín.

Heideggerova najvýznamnejšia filozofická práca *Bytie a čas* otvára jeho druhé, fenomenologicko-existenciálne obdobie.

Pôvodný veľký zámer tohto diela obsahuje snahu zachytiť základy ontológie. Vydaná práca obsahuje iba prvú časť pôvodne zamýšľaného diela.

Celý projekt však nikdy nebol zrealizovaný. Niektoré motívy potom uskutočnil v izolovaných pokusoch, ako o tom svedčia práce *Kant a problémy metafyziky*, *Čo je metafyzika?*, *O podstate pravdy*, *Lesné cesty*, *List o humanizme*, *Nietzsche*, *Čo je to – filozofia?*, *Básnický prebýva človek a Hebel – domáci priateľ*. Od roku 1975 vychádza súborné vydanie jeho diel, prednášok, neuverejnených rukopisov, ktoré má zahrňovať 80 zväzkov.

Radikálny rozchod (obrat) s problematikou diela *Bytie a čas* je užho evidentný už v polovici 40. -tych rokov a otvára ho štúdiá *Hölderlin a podstata básnictva*. V nej sa Heidegger pokúša nanovo uchopiť štruktúru ľudského pobytu vo svete a získať tak kľúč k otázkam bytia a času. V poetickom diele Hölderlinovom, ako i v dielach iných romantických básnikov a symbolistov Heidegger odhaľoval jazyk ako «domov bytia», skutočné centrum kultúry, v ktorom je možné objasniť «pravdu bytia». Preto tu Heidegger pomerne radikálne opúšťa pôdu existenciálneho filozofovania smerom k metaforicko-symbolickému spôsobu uvažovania. Filozofiu tak chápe ako cestu k bytiu, ktorá musí skúmať samotný fenomén cesty, t. j. predovšetkým reč. Táto preňho nikdy nie je len nástrojom dorozumievania, ale je tým základným prostredím, v ktorom rozsvetľujúc sa, prichádza k slovu bytie.

Reč sa ním chápe ako príbytok bytia, obydlie ľudskej bytosti a potom básnik-filozof je strážcom a pastierom bytia.

Pozoruhodnou stránkou filozofie M. Heideggera je jeho terminológia. Je, pravdu povediac, úskalím, na ktorom strokotáva väčšina pokusov pochopiť a postihnúť jadro Heideggerovho filozofického uvažovania a sledovať ho do dôsledkov. Táto náročná Heideggerova terminológia predstavuje inovatívnu cestu filozofického uvažovania a postuláciu úplne nových filozofických problémov. Typickým pre jeho terminológiu napríklad je, že s obľubou používa predložky, spojky, príslovky vo významoch podstatných mien alebo tvorí nové slová spájaním jednoslabičných slov a tak vytvára reč, ktorá pripomína reč detí a primitívov. («Da-sein», «In-der-Welt-sein», «Sein-zum-Tode» a podobne)

Heidegger, práve pre obrovské ťažkosti s prekladaním jeho neobvyklých slov a viet, bol a ešte aj je najmenej prekladaným filozofom z okruhu filozofov existencie.

1. 2. Heidegger – poslanie «fundamentálneho ontológa».

«... doviest' život k jeho filozofickému pochopeniu... z vnútra samotného života»²

Ako si všíma F. Novosád, Martin Heidegger vždy sám seba chápal ako nadčasového mysliteľa, ako toho, kto myslí z odstupu a kladie otázky, na ktoré naša doba zabudla, ktorým sa súčasný človek bráni, skrýva sa pred nimi. Ba dokonca bude našu dobu charakterizovať ako dobu «zabudnutia na bytie», teda ako dobu, ktorá stratila schopnosť a odvahu klásť si základné otázky, teda otázky týkajúce sa existencie človeka a otázky legitimity jeho dobovej, epochálnej určenosti.³

Heidegger teda vidí sám seba predovšetkým ako mysliteľa prebúdajúceho zmysel pre základné, učiaceho znovu klásť základné otázky. A podľa jeho názoru tou základnou otázkou, jedinou otázkou, ktorá stojí za to, aby si ju človek – filozof kládol, je *otázka bytia*. Pri vymedzovaní úloh je tak Heidegger jednoznačný. Podľa jeho názoru «bytie je pravou a jedinou témou filozofie».⁴

Človek je podľa Heideggera jedným z jestvujúcien, ktoré prežíva zázrak zázrakov a to, že je súcnom. Heidegger si uvedomuje si smutný fakt, že v priebehu dejín navrstvovaním vecného, pragmatického, t. j. «umelého» aspektu bytia človekom, človek dospieva k takému spôsobu existovania, že na otázku bytia, onoho «je», zvyčajne už úplne zabúda. Teda jedným z realistických výstupov Heideggerovho pozorovania je, že zabudnutosť bytia je to, v čom sa súčasný človek životne nachádza a pohybuje.

Heideggerova fundamentálna ontológia už teda nekladie otázku o štruktúre či charaktere nejakého parciálneho súcna, ale predovšetkým *ontologickú otázku* o povahe samotného bytia. Zásadne rozlišuje medzi prapôvodným bytím (Sein) a konkrétnym aktuálnym súcnom (Seiendes). V tomto Heidegger prekonáva nedostatočnú hlbkovú dôslednosť tradičnej metafyzickej ontológie, ktorá všetko, čo nejakým spôsobom je, pokladala za súcno, resp. za druhy súcna. Heideggera však zaujíma bytie samého súcna, to, že súcno je.

² Cibulka, J. «Heidegger a německá klasická filosofie» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 50. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1995. 10

³ Novosád, F. «Heidegger: Základná myšlienka» v *Filozofia*. Číslo 6, ročník 50. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1995. – 264.

⁴ Novosád, F. «Heidegger: Základná myšlienka» v *Filozofia*. Číslo 6, ročník 50. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1995. – 265.

Postuluje, že prapôvodné bytie je to, čo je všetkým druhom súcna spoločné: že sú a že bytie je najvšeobecnejší pojem, a preto je pojmom nedefinovateľným.

Vo svojej úvahe o bytí prichádza Heidegger i k odôvodneniu primátneho postavenia človeka: «... Jediné súcno, ktoré vie o svojom bytí, je človek. Poznávať svoje vlastné bytie znamená existovať».⁵

Privilegované postavenie človeka nachádza teda v tom, že človek je jedinou bytosťou, ktorá si kladie otázky, otázku bytia. Jediné u človeka sa vždy prelína rozumenie a nerozumenie svetu, v ktorom žije, chápanie a nechápanie iných, chápanie a nechápanie samého seba (neistota o sebe samom, neistota o svete, v ktorom žijeme, je vždy reálne alebo podvedome prítomnou charakteristikou nášho bytia). Teda len človek, potvrdzuje Heidegger, je takým druhom súcna, ktoré žije vždy už v istom porozumení bytiu.

Jestvovanie, teda súcno človeka, ktoré vie o svojom bytí, Heidegger nazýva «pobyť» (Dasein)... «[...] toto súcno, ktorým my sami odjakživa sme, nazvime terminologicky tu-bytie (Dasein)». ⁶ Pobyť človeka je určovaný svojou situovanosťou, je to vždy «bytie-vo-svete». Svojím zmyslom svet závisí od človeka a človek svojou existenciou závisí od sveta. Čiže človek a svet jestvujú vo vzájomnej závislosti, pobyť existuje vo svete, je do sveta začlenený.

Ako Heidegger vo svojom filozofickom systéme ďalej sumarizuje, človek o sebe vie, že je, a že je konečný. Jeho bytie je «bytím-k-smrti» (Sein zum Tode). Je bolestne príznačne charakterizované stavmi *úzkosti, starosti, osamelosti a časovosti*. Toto sú Heideggerove kľúčové atribúty bytia.

Človek má zo svojej konečnosti chronickú *úzkosť*, usiluje sa oddialiť smrť. Táto úzkosť mu odhaľuje jeho «neudomácnenosť» vo svete. Smrť však, konštatuje Heidegger, patrí podstatne k existencii, lebo nie je voči nej čímsi vonkajším, ale vnútorným. «... aj smrť je fenoménom pobytu... môžeme vôbec pochopiť, čo je život, ak ho nebudeme recipovať v súvislosti so smrťou...?»⁷

Preto existencia človeka je sústavná *starosť*. Vie, že v okamihu smrti sa ocitá sám, v opustenosti a *osamelosti*. Keďže jeho existencia je krátka a konečná, človek jej prikladá nesmiernu cenu. Hľadá životné formy, ktoré by mohol použiť pre svoju existenciu. Hľadá ich, generalizuje Heidegger, v minulosti aj tu a teraz, a tým udržiava v sebe vedomie *časovosti*: nikdy nie je úplne v prítomnosti, ale obzerá sa do minulosti a hľadá do budúcnosti, to všetko v časovom rozpätí medzi narodením a smrťou.

Heideggerov základný filozofický program je teda známy ako program *fundamentálnej ontológie*. Jeho hlavná úloha sa koncentruje na problém zmyslu bytia v explicitne kladenej otázke *čo je zmyslom bytia*.

Aby človek mohol postihnúť «zmysel bytia», napomáha nám Heidegger v našom hľadaní, musí sa vzdať všetkých praktických zámerov, uvedomiť si svoju «smrteľnosť», «pominateľnosť». Len keď sa človek cíti ustavične «tvárou v tvár smrti», je podľa Heideggera schopný spoznať význam a obsah každého momentu života a oslobodiť sa od tzv. «idolov spoločenského bytia» – cieľov, «ideálov», «vedeckých abstrakcií». Každý moment života je úžasný, je to krehké tajomstvo (že a prečo vôbec je), ktoré je nám darom. Iba takéto autentické prežívanie naplní plnohodnotným zážitkom existencie... o tomto už druhá kapitola.

Bibliografia:

1. Primárne zdroje:

1. Heidegger, Martin. «Básnický bydlí člověk», «Co je to – filosofie?», «Hebel – domácí přítel» v zb. *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH a Archiv Jana Patočky, 1993.

2. Sekundárne zdroje:

Knihy

1. Buber, M. . *Problém Člověka*. Praha: Kalich, 1997.
2. Gibaldi, Joseph, Achtert, Walter S. *MLA Handbook for Writers of Research Papers*. New York: The Modern Language Association of America, 1988.
3. Halada, Jan, Geuss, Artur. *Čítanka z dějin filosofie*. Praha: Mladá fronta, 1978.
4. Hrušovský I. . *Problémy filozofie*. Bratislava: Obzor, 1970.
5. Kiczko, L., Doc. PhDr. Marcelli, Miroslav, CSc., Doc. PhDr. Waldschütz, Erwin, prof. PhDr. Zigo, Milan, CSc. *Dejiny filozofie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1993.
6. Mihina, F, CSc. a kol. *Dejiny filozofie 19. a 20. storočia*. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1991.

Články

1. Cibulka, Josef. «Heidegger a německá klasická filosofie» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 50. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1995.
2. Golema, Martin. «Vzd'alo'vanie v zradnej krajine tieňov» v *ibid.*

⁵ Kiczko, L, CSc., Doc. PhDr. Marcelli, Miroslav, CSc., Doc. PhDr. Waldschütz, Erwin, prof. PhDr. Zigo, Milan, CSc. *Dejiny filozofie*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1993. – 116

⁶ Muck, O. «Heidegger a Karol Rahner» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 50. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1995. – 45.

⁷ Mihina, F, a kol. *Dejiny filozofie 19. a 20. storočia*. Košice: Rektorát Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1991. – 138.

3. Hauer, Tomáš. «Heidegger, Durrell, Rorty – asketičtí kněží a soukromé komentáře» v *Filozofia*. Číslo 8, ročník 51. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1996.
4. Horák, Petr. «Heideggerova «aféra» ve Francii» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 46. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991.
5. Doc. PhDr. Klimeková, Anna, CSc. «Filozofická reflexia niektorých problémov autenticity človeka» v *Filozofia*. Číslo 5, ročník 52. Bratislava: Vydavateľstvo Infopress, 1997.
6. Konrád, R. «Gillbert Ryle o Martinovi Heideggerovi» v *Filozofia*. Číslo 12, ročník 49. Bratislava: Vydavateľstvo Iris, 1994.
7. Krchnák, P. «O ľudskosti ľudského bytia» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 49. Bratislava: Vydavateľstvo Slovak academic press, spol. s r. o., 1994.
8. Kudrna, J. . «Několik poznámek k Heideggerovu pojetí «činnosti»» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 46. – Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1991.
9. Muck, O. . «Heidegger a Karol Rahner» v *Filozofia*. Číslo 1, ročník 50. – Bratislava : Vydavateľstvo Iris, 1995.
10. Novosád, F. «Heidegger: Základná myšlienka» v *Filozofia*. Číslo 6, ročník 50. – Bratislava : Vydavateľstvo Iris, 1995.
11. Rajský, A «Filozofia ako nevyhnutný činiteľ výchovy k integralite človeka» v *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, PHILOSOPHICA XXXIII, Filozofia v škole, filozofia v živote*. – Bratislava : Univerzita Komenského, 2002.